

Szörényi László

KÖSZÍVŰ EMBERK FIAI

Forradalom és apagyilkosság

Jókai ügyesen kikerülte, hogy Baradlay Kazimírnak a forradalom viharában össze kelljen csapnia fiaival: a halála előtt végrendelkező kegyetlen atya a rendíthetetlen dinasztikus hűség megvalósítását csak felesége engedelmességétől várhatta. Mint tudjuk, minden másképp történt. A zord atya csak a túlvilágról intézkedhetett: Jenőt kivégezték, Üdön és Richard megmenekült. Az özvegy komolyan is veszi, hogy a sújtó átok megszűnt: "És a levéllel kezében elfut; beveszi magát belső szobáiba. Ott, hol férjének arcképe áll, zokogva leül a kerevetre; újra meg újra elolvassa a rövid levelet. Aztán feltartja azt a mindenütt szemébe néző arckép elé, mintha azt kívánná attól, hogy az is olvassa el. És végre megcsókolja a festett arckép kezét. A kezét, mely megbocsátott, mely nem sújtol többé.

Ama közbenjáró, ki míg kicsiny gyermek volt, ha nehéz vitáik voltak szülőinek, annyszor járt apától anyához engesztelő rebegéssel; - odafenn van már - s ismét kibékíté őket!"

Apák és fiúk konfliktusát egy mű sem élezte ki a múlt századi forradalom írói közül a gyilkos összecsapásig; Petőfi talán tervezte, A táblabíró című töredéke talán erre utal, de a művet nem fejezte be.

1956 után jó pár, regényként forgalmazott mű jelent meg, amelyek viszont - ki tudja, milyen freudi (ez esetben a szó nagyon is helyénvaló) indíttatás hatására - művük szerkezetét egyértelműen az apagyilkosság eszméjére építették fel. Talán nem tévedünk, ha Dosztojevszkijen kívül esetleg más orosz indíttatásra is gyanakszunk ennél az elharapózott Oidipusz-komplexusnál.

Az a rend, amely ellen az elvetemült fiatalok fellázadtak: atyai rend, transzcendens szilárdságú történelmi és ideológiai garanciákkal. Aki szembefordul vele, potenciális apagyilkos akkor is, ha egy jól irányzott pofon még időben észretéríti. "Az ember gyanakvó lesz, hideg és nyugodt. Hát lát valamit, lehunyja fél szemét, és sokáig nézi, mi lesz ebből? Nem veszélyezteti-e azt, ami megmaradt, a pártot, a szakszervezeteket? Meg kell gondolni, barátom, mert Magyarország nem a Szovjetunió. Mi kis ország vagyunk, bennünket megfojtanak. A Szovjetunió, az más. A Szovjetuniót szeretni kell. A Szovjetunióból jött Kun Béla... meg a Landler is onnan jött... Hogy? Landler nem onnan jött? De oda ment Bokányi Dezső, és ott él Sztálin.

Ebben a kérdésben nem ismert tréfát Kis Áron. Ha a Szovjetuniót bántják, üt. Mikor a középső fia 1934-ben kaszáskeresztes jelvénnel jön haza és azt mondja: "Azok a bitang bolsevikok", olyan pofont kap, hogy a másikat a fal adja. És ma ő mondja mosolyogva, ha ezt a pofont eszébe juttatják:

- De jókor adta az apám! Ha akkor kisebb frászt kapok, ma nem tudom, hol lennék."

(Erdős László: *Levelek Bécsbe*, Bp. 1958.)

Az az atya, aki ilyen elvi szilárdsággal rendelkezik, természetesen 1956-ban is odadobná magát a gyilkossá züllő fia golyójának: "No, nem avval lett vége, hogy az egyesüléskor mégsem zárták ki a pártból. Úgy vették fel, hogy annál már az is jobb lett volna, ha kívül marad. Egy szikrát sem bíztak benne, s ő nem is igen törte magát a bizalomért. Mert az igaz, hogy nagyszerűen dolgozott, hogy a lelkét kitette volna az üzeméért, de valahányszor jött a normarendezés, megvadult, s amikor nem jött, akkor is talált magának morogni valót. Őt sztahanovista jelvény díszítette a mellét, de ha neve szóba került, mint káderé, mindenki legyintett:

- Vén számár!

Nem szerette más, csak a fiatalok, a Gáborjáni Gyurka meg a többiek. Azok viszont tűzbe mentek volna érte:

- No igen, az az ember! Nem fogja be a száját! Nem úgy, mint a többiek!

A heppiend a legszomorúbb időkben jött el. Akkor, mikor a gyárban fegyveresen csellengtek a fiatalok, és Gáborjáni Gyurka nyakát törve szaladt be az udvarra:

- Gyerünk, fiúk! A Köztársaság téren föl akarják fegyverezni a kommunistákat!

- Nem hagyjuk! - zajongtak a többiek.

Kis bácsi fehér lett, mint a fal. Lassan a kapu felé hátrált, és ott megállt.

- Ez mind igen szép, fiam - mondta Gyurkának -, csak egy kis baj van.

- Mi baj lehet, apa?

- Az, hogy aki ezen a kapun ki akar menni, annak belém kell eresztenie az első golyót, mert amíg én élek, addig itt senki ki nem megy...

Mert vannak olyan öreg munkások, akik eltévednek a forradalomban, de az ellenforradalomban soha nem tévednek el."

(Erdős László: i.m. 52-63.l.)

A magyar irodalom talán legízléstelenebb mondatát Mesterházi Lajos írta le: Pokoljárás című regényének egyik főhőse Czája, a kissé

bárdolatlan, de rendíthetetlenül kommunista mérnökhallgató. A regény központi hőse, egyúttal narrátora egyszer így szól hozzá: "Kínosra nyúlt a hallgatásunk, megszólaltam, hogy másról beszéljek: - Most olvasom... Tudod, hogy Nagy Imrét visszavették a pártba?"

Czája olyat bődült, hogy megijedtem: - Kösse fel magát!"

(Pokoljárás. Bp. 1959. 86.1.)

Hogy az idézet esztétikumát igazán élvezhessük, tudnunk kell, hogy a regény végén 1958 májusa áll mint keletkezési dátum, és a felelősségrevonó hangulatot még ilyen lírai betét is erősíti: "Irgalmas isten! Nemes célért, tiszta öntudattal hivatott vezérekkel - mennyi hősiesség, lelemény és önfeláldozás... És ez az erő pusztítva robbant! A hóhér nem büntetheti érte úgy a felelősöket, ahogy a mi átkunk és majdan a történelmi emlékezésé..."

(I.m. 115.1.)

Mesterházi patriarkalizmusa azért rendülhet meg, mert a zavartalan apa-fiú viszonyt a hatalom szétzilálta. A főhős apját a XX. kongresszus után erőszakkal léptették be a téeszbe és az erőszakoskodó rendőr ilyen nyájasan mentegetőzik az öreg előtt: "Ha egyszer ez a perspektíva!... Jobb mielőbb túlesni rajta, azt mondom, jobb maguknak... Megnyomtuk kicsit, az igaz, de most csak megvan, túl vannak rajta. Maga se mindig cirógatta a Mikit, nem? De azért jót akart... Az apa se mindig.

Hallgatag ember az apám, de ha elfutja a méreg, tud kiabálni:

- Apa? Ti? Én meg a fiatalok? A taknyodat töröltni sem tudtad, amikor én..."

(I.m. 31.1.)

Ily módon az ifjú, fiúi érzelmeiben megsértve sodródik a gaz ellenforradalmárok közé, sőt, akaratlanul is felelőse a rádió ostromának, mert, a rádió felé tartva meglátja a Budapestre felrendelt Bagoly Miskát, azt a bizonyos verős ál-aparendőrt, és rámutat: "... az általános gyűlölet elragadott engem is. - Ő az! - rántottam meg Kati karját. Mert hirtelen belém sajdult az eset, anyám könnye, apám néma kínlódása.

- Kicsoda?

- Aki megverte apámat!

A helyzet pátosza ismét tiszta és rövid megfogalmazásokat követelt, és én már hittem is, amit mondok. - A hatvanhat éves öreg apámat!

Valaki meghallhatta, amit mondtam. A fújolás erősödött. A teherautó lassan mégis előre furakodott a tömegben, eltűnt. Női hang sikongott:

- Pizkos ávósok, gyilkosok! Megverték egy öregembert!"

(I.m. 107.1.)

A képlet tehát a következő: Saly Miklós, a különben jóra való ifjúkommunista az ál-apa helyett az igazi apa becsületét akarja helyreállítani, de mivel szilárdságát megingatja egy osztályidegen nő iránt érzett olthatatlan szerelem, rossz oldalra sodródik, a valóságos apa (19-es vöröskatona stb.) által képviselt eszmékkal fordul szembe, így potenciális apagyilkossá lesz, és helytelen szakszót alkalmaz a sajnálatos eseményekre: "forradalom"-nak hívja, és csak akkor kap észbe, amikor jövőendő anyósa osztálygőgje leplezetlenül kitör, édesanyja pedig hazulról levelet ír: "Itt most már nincsen haj, de apádra még a puskát is ráfogták. Kinn dolgoztak, és jöttek autóval, hogy sztrájk van, menjenek haza. Apád meg, hogy akkor a hasuk is sztrájkolhat, mert miből élünk. Mert megvan a szőlőbrigád, de akkor éppen őszi alá szántottak, velük ment. Ha nincs ott a Józsi, még tán meg is lövik. Az ugrott oda, hogy nem szégyellik magukat, öregember, nagyezüstje van, vöröskatona is volt, Hajmáskéren volt, mit akarnak. Aztán elmentek. De itt csak két napig voltak. Ellenforradalmárok, repülő katonák, meg diákok, meg mindenféle szemét nép...'

'Ellenforradalmárok'...(I.m. 179.1.)

Most már egyenes a kibontakozás útja: Miklós az osztályidegen Katit először elűzi, azután - mivel a nő hajlandó leverni osztálykorlátait - kibékülnek, és ő leutazik falura, hogy az újjászerveződött téesszenben a szocializmust építse. Győzött a családi, patriarkális-matriarkális terminológia: ellenforradalom volt.

Kalandsabb cselekménybe bujtatva, erotikus és ponyvaelemeket fölhasználva Berkesi András ikerregénye (Októberi vihar, Vihar után 1959.) is ezen a gondolati konstrukción építkezik. Török László, az ellenforradalmárok közé kerülő jámbor tűzér indulatait az fűti, hogy tizenkilences vöröskatona édesapját otthon a párttitkár nyomorgatta. Ő is az igazi apakép védelmében fordult szembe a munkáshatalommal, ám végül rá kell döbennie, hogy akaratlanul apagyilkossá vált. November harmadikán hazamegy apjához, ám az öregot haldokolva találja.

"Fi-am... Laci...fi-am... Meg-jöttél?... - Aztán újból mély csend, csak Mari néni és a fiú sír.

- Mi történt!? Apám. Bántották?

Az öregben már alig pislákol az élet... Látni rajta, hogy érti a kérdést. Felelni akar. Szemével int: - Gyere közelebb, nincs erőm már...

- Az el-len-for-ra-dal-márok... meg.. öl... tek... A fiú előtt táncolni kezd a világ... Agya elborul... mintha szétfeszítené valami démoni erő...

Apja szeme már üveges... Talán már nem is él... de még

megmozdul a jobb kéz... Erőlködve... a takaró alól...

László ösztönösen odanyúl... Felemeli a takarót. Szeme gépiesen követi a mozdulatot. Az öreg haldokló ember keze görcsösen fog valamit... Nyújtaná felé... Igen, neki akarja adni... A fiú odanyúl. Az acélujjak most elernyednek, az ajak még egyszer megnyílik, és tisztán hallja a suttogást...

- Ezt rád... hagyom... A tiéd... Örökööl...- és mosoly villan át a megkínzott arcon, a győzelem mosolya, mely legyőzi a halált, az elmúlást... Az öreg szíve megszűnt dobogni. Azzal a boldog tudattal halt meg, hogy sikerült továbbadnia a zászlót egyetlen fiának.

László fogta a piros könyvecskét. Apja örökségét. Szemét nem tudta levenni róla. A könyvecske új volt, alig pár hetes."

(Októberi vihar. 3. kiadás Bp. 1960. 424-425.1.)

Az atya utolsó szavai nem maradtak hatástalanok, a szolnoki megyei Odipusz hosszas vívódás után rájön arra, hogy az atya szóhasználatra jogosult, megbánja bűneit és elindult a megtisztulás útján. (Előbb mindenestre megfojtja apja gyilkosát, a gaz földbirtokos ellenforradalmárt.)

Dobozi Imre Tegnap című regényében alig találunk az eddigiekhez képest újdonságot. Szusza Kis örvezető az utolsó pillanatban megakadályozza, hogy Csendes Imre főhadnagy a felkelőket lövesse. Rádásul apjára hivatkozik, aki a főhadnagy előtt a legfőbb tekintély.

"A főhadnagy, mint a szélütött, megdöbbenve mered Szusza Kisre. Fegyverét két marokra fogva, lövésre készült, mindennel leszámolva, dühvel és elszántan kiszemelve a torlaszok mögül ki-kibukkanó emberi célpontokat, hűrként megfeszített idegei már szinte előre tudomásul vették a géppisztoly ropogását, a szétcsapódó karokat, a kövezetre hulló civil fegyveresek elnyújtózását: és most itt áll ez a kiáltozó Szusza Kis, és azt ordítja, hogy vége...

A fiú belekapaszkodik a kerítés vasrácsába.

- Imre! Nincs már kétféle magyar! Győzött az igazság! A kormány fegyverszünetet kötött!

És fényes, izgatott az arca, nevet a szeme és hadonászik örömében, mintha megbolondult volna.

Csendes, mintha valahonnan messziről kérdezné:

- Ezt... ezt honnan veszed?...

Szusza Kis nevet, átkozottul magabiztosan és szélesen nevet, mintha ő egymaga békítette volna ki a felkelőket s a kormányt:

- Mindenki tudja! - hidd el... apád is megtudta már, otthon... Gyere haza, menjünk együtt!"

(Tegnap és ma. Bp. 1960. 62.1.)

A főhadnagy haza is megy, még éppen időben, hogy apját megmentse a helyi ellenforradalmárok bosszújától; erre kijózanodik és a jó oldalra áll.

Eddigi szemlénk során rokonszenves, noha megtévedt népi származású hősök sodródtak a szörnyű vérbűn küszöbére.

Azonban tetteleg nem fogtak fegyvert apjukra, csak jelképesen. Igazi népi hős nem apagyilkos. Ez csak a burzsujokról tétélezhető fel. Persze köztük is vannak nevelhetők, mint például Moldova György Valént Csabája, aki annyira belejön az ellenforradalmármkodásba, hogy a végén, mikor az ellenállási gócokat már mindenütt fölszámolták, még apjára is ráfogja a stukkert.

"Csaba most sem gondolt rá, hogy eldobja a kabátja mellébe rejtett pisztolyt. Megkísérelt átjutni valamelyik Duna-hídon Óbudára, úgy hallotta, hogy két-három mozgékony űrs ott még folytatja a harcot. A Műszaki Egyetem előtt azonban találkozott apjával; doktor Valént Gyula egyetemi adjunktussal. Október 23-a óta apja semmit sem tudott róla, most megragadta a karját és haza akarta vinni. Csaba összehúzott szemmel figyelmeztette, hogy engedje el, mikor Valént doktor nem lazított a szorításán, pisztolyát apjára emelte, és rálőtt. Az adjunktus kicsavarta kezéből a fegyvert, megpofozta; autóba kényszerítette, és hazavitte. Otthon anyja, nővére és öccse is nekiesett, mégiscsak hosszú tusakodás után tudták belökni az éléskamrába, a lakás egyetlen olyan helyiségébe, melynek ablakát vasrács zárta le. Kívülről ráfordították a kulcsot."

(Sötét angyal. Bp. 1964. 10.1.)

Csaba később a javító nevelő munkában megtisztul, elősdi burzsuj vonásait is leveti, egy nagy szerelem és egy bölcs ávós nevelő tiszt segítségével.

Terminológiai vitára apa és fia között nem kerülhetett sor, hiszen az adjunktus opportunistá lévén nem vett részt semmiféle politikai mozgalomban. A burzsoázia kebelén belüli apagyilkosságot Karinthy Ferencnek sikerült tökélyre fejleszteni a Budapesti űs című regényében. A jószándékú főhős a Rádiónál az ostromlók közé keveredik, majd néhány nap múlva vidékre megy és kiszabadítja apját, aki hajdan csendőr volt. Az apa ezután eltűnik, fia csak a Köztársaság téri pártház ostrománál látja viszont, amint egy tanknak mutogatja, hogyan kell a homlokzatot célbavenni. Mikor azután apja egy ávós foglyot el akar hurcolni, a fiú keresztüllövi.

"Előhúztam én is a revolverem, kibiztosítottam. A katona még mindig úgy sunyított köztünk, összekötött kézzel, ahogy a görög megszinegelte. Nem próbált menekülni, igaz, eleve reménytelen.

- Azt tudod, mi vár rád? - kérte tőle apám.

- Amit az ilyen csürhétől várni lehet - s újból gúnyosan elvigyorodott.

Majdnem egyszerre tűzeltünk. Ő a fogolyra: amaz a gyomrához kapott, meggörnyedt. Én apámra - felém fordult, tekintete megüvegesedett. Egész hirtelen dőlt el, mint a fahasáb."

(Budapesti Ősz. Bp. 1982. 184-185.l.)

A hőst azt sem menti, legfeljebb magyarázza, hogy apja mindig verte gyerekkorában, a forradalom/ellenforradalom napjaiban pedig hős szeretett népi származású felesége mellé még felszedett egy színésznőt is, de erekiójával mindig baj volt.

Azután megfordult a képlet. Az apai terminológia érvényét veszítette, a fiak már ismerik a helyes kifejezést. Nádas Péter hőse megküzd a varázsszó valódi jelentéséért. A fiú a Marx téren a Petőfit szavaló színésznőt hallgatja és megvilágosodik: "... tudhattam és tudtam, hogy ez forradalom, benne vagyok, forradalom, amit az apám, ha itt lenne, látná, és tudtam azt is, ő nem lehetne itt, nem tudom hol lehet, valahol szégyenszemre meg kell bújni, éppen ellenkezőképpen nevezne el nekem.

És attól, hogy e két egymás mellé rendelt szó ilyen tisztán és pontosan megfordult a fejében, s rögtön eligazított az érzelmi különbségtevések és azonosítások eladdig rettenetesnek, fullasztónak, kilátástalannak érzett zűrzavarában, két olyan szó melyek értelmét, súlyát, politikailag körülhatárolt jelentését persze éppen az ő beszélgetéseikből és vitáikból ismerhettem meg ilyen koravémen, de hangsúlyozom abban a pillanatban, s számomra ez volt a forradalom, nem úgy jutott eszembe, nem úgy kölcsönöztem ki a szótárukból, mint a politikai körvonalakkal rendelkező ellentétek fogalmi párosát, hanem a legszemélyesebben rámvonatkoztam, úgy, mintha az egyik szó az ő teste lenne a másik az enyém, mintha egyetlen testileg közös érzélem ellentétes oldalain állnánk a saját szavainkkal, ez forradalom, ismételtettem magamban, akárha neki mondanám..."

(Emlékiratok könyve. Bp. 1986. 370.)

Ez a fogalmi meghatározás magában hordozza az apagyilkosság eszméjét. "durván szólva azonban mégis azt jelentette bennem ez a kérdés, hogy vajon képes vagyok-e, illetve szükségesnek érzem-e az apagyilkosságot, ami ugyanakkor kérdésnek nem volt kisszerű, hanem egyenesen valami olyan, aminek annak a keddi napnak az estéjén így vagy

úgy, mindenkiben föl kellett merülnie."

(I.m. 381.1.)

Azonban a dolog megfordul. A hős barátját, Kélmánt a Rádió felé menet egy tetőről lezúduló sorozat megöli és ezért a fiúnak nem marad más dolga: "minthogy még azon az éjszakán értesítem az édesanyját a János-kórházban, de néhány nap után, két hónappal az öngyilkossága előtt, ... gyilkosnak nevezem a titkokban hazatérő apámat, és el is végeztem rendesen."

(I.m. 385.1.)

+

Hiszen már Kosztolányi megírta, hogy hogyan születik az igazi irodalom. "Hiába itt minden prédikáció. Az irodalom, amennyiben megérdemli ezt a nevet, szerves és titokzatos, akár a természet s lehullanak róla a kenetes erkölcsi tanácsok. Siettetni se lehet az 'új' irodalmat ezzel, vagy azzal az elgondolással és tervezettel. Több mint bizonyos, hogy létre fog jönni. De nem az teremti meg, aki szónokol róla, hanem azok a gyermekek, akik most némán kuporognak egy kopott díványon s öntudatlanul szemlélik munkanélküli apjukat. Ezek valamikor majd megszólalnak és ki fogják fejezni, hogy mit érzetünk ma mindnyájan, anélkül, hogy 'tanulmányoznánk' korunk politikai és gazdasági összetevőit s az ő munkáikból igen is áradni fog napjaink tépettsége és reménytelensége, holott akkor talán már mindenki térdig jár a rózsában és aranyban. Szólamokkal befolyásolni csak irnokokat lehet, nem írókat."

(Ábécé. Bp. 1942. 68.1.)

